

**ПАРРЕСІЯ ЯК ПАМ'ЯТЬ ЖАНРУ І ТЕКСТУ В ТВОРЧОСТІ
ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА-ЕМІГРАНТА
(ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІШЕЛЯ ФУКО)**

Галина СИВАЧЕНКО,

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,

Київ (Україна)

syvachenkagalina@gmail.com

**PARRESSION AS THE MEMORY OF GENRE AND TEXT IN
THE WORK OF VOLODYMYR VYNNYCHENKO-EMIGRANT
(INTERPRETATION BY MICHEL FOUCAULT)**

Galyna SYVACHENKO,

Taras Shevchenko Institute of Literature of the National

Academy of Sciences of Ukraine,

(Kyiv, Ukraine),

ORCID 0000-0002-8052-4028

Syvachenko Galyna. Parresion as the memory of genre and text in the work of Volodymyr Vynnychenko-emigrant (interpretation by michel foucault). This article investigates the intricate concept of «genre memory» in literary studies, connecting it with Michel Foucault's notion of *parrhesia* (fearless truth-telling). It explores how these theoretical frameworks apply to the life and emigrant literary and political works of Volodymyr Vynnychenko. **The Aim.** The main goal is to analyze *parrhesia* as a philosophical concept interpreted within genre and textual memory in contemporary literary criticism. Specifically, it demonstrates how Foucault's political, ethical, and philosophical dimensions of *parrhesia* are embodied in Vynnychenko's activities and writings, particularly during his emigration period. **Methodology.** The research utilizes theoretical and comparative literary analysis, integrating concepts from established literary theory and Foucault's philosophy of *parrhesia*. It involves a detailed textual analysis of Volodymyr Vynnychenko's diaries, journalistic articles, letters, and selected novels (e.g., «Slovo za toboyu, Staline!»), examining them as manifestations of *parrhesiastic* discourse. This interdisciplinary approach combines literary, philosophical, and cultural analysis to interpret his creative and biographical output. **Conclusions.** The study concludes that Volodymyr Vynnychenko consistently exemplified the *parrhesiast* throughout his political and literary career. His works, including diaries, journalism, and novels, served as crucial platforms for expressing uncompromising truth and fulfilling a profound moral duty, often at considerable personal risk. Vynnychenko's embodiment of *parrhesia* aligns precisely with Foucault's five core characteristics: frankness, truth, danger, criticism, and obligation. His unwavering commitment to «honesty with oneself» and his readiness to challenge authority highlight *parrhesia*'s enduring relevance for understanding intellectuals and politicians who assert uncomfortable truths, particularly amidst censorship and political repression. Through his fearless discourse, Vynnychenko made a unique and significant contribution to the formation of Ukrainian identity.

Keywords: Genre memory, *parrhesia*, Volodymyr Vynnychenko, Michel Foucault, literary criticism, truth-telling.

Вступ. «Пам'ять жанру» – одна зі складних і дискусійних категорій літературознавства, яка по-своєму інтерпретувалася в різних теоретичних концепціях. Відомо, що «пам'ять жанру» – це поняття, яке розробляв М.Бахтін у праці «Проблеми поетики Достоевського» (1963), зазначаючи: «Жанр завжди і той, і не той, завжди і старий, і новий одночасно. Жанр оновлюється на кожному новому етапі розвитку літератури і в кожному індивідуальному творі. Тому і архаїка, яка зберігається в жанрі, не мертва, а вічно жива, тобто спроможна оновлюватися архаїка. На думку вченого, жанр живе сучасним, але завжди пам'ятає своє минуле, свій початок»¹. Згідно з поглядами вченого, «пам'ять» виступає критерієм значущості жанру в літературі. Нею наділені тільки ті жанри, які стали результатом затвердження певного суттєвого, ціннісно-сміслового життєвого змісту»².

Г. Гачев, своєю чергою, виявляє в жанрі *стійке* ціле, яке прагне до незмінності, збереженості в контексті руху часу. На думку вченого, «в жанрі, в порядку... причаївся якийсь священний і споконвічний зміст, багатство і значення якого слід зрозуміти»³.

У статті С.Аверінцева «Жанри як абстракція і жанри як реальність: діалектика замкненості й розімкненості» дослідник хоча й спеціально не звертається до даного поняття, тим не менше вважає, що набуття жанром своєї ідентичності має позачасову ««природу»... внутрішню заданість, імператив тотожності собі»⁴.

«Пам'ять жанру» в цьому сенсі передає не тільки здатність останнього зберігати концептуальні властивості в кожному новому творі, а й демонструє його позачасовий характер. Апелюючи до теорії жанрів, вчений підкреслює значущість порівняння жанру

¹ Bakhtin M. Problemy poetiki Dostoevskogo [Problems of Dostoevsky's poetics], Moskva: Khudozhestvennaia literatura, 1972, P. 178-179 [in Russian].

² Ibidem, P. 715-716.

³ Gachev G. Soderzhatel'nost' khudozhestvennykh form (Epos. Lirika, Teatr) [Content of artistic forms (Epic, Lyrics, Theatre)], Moskva: Prosveshchenie, 1968, P. 7 [in Russian].

⁴ Averintsev S. «Zhanr kak abstraktsiia i zhanr kak real'nost': dialektika zamknutosti i razomknutosti» [«Genre as Abstraction and Genre as Reality: The Dialectics of Closedness and Openness»], Ritorika i istoki evropeyskoi literaturnoi traditsii [Rhetoric and the Origins of the European Literary Tradition], Moskva: Shkola «Yazyki russkoi kul'tury», 1996, P. 191 [in Russian].

з біологічним видом. Це дозволяє виділити в жанрі «живе» начало, яке корелюється з людським життям. Звідси такі дещо дивні «біологічні метафори», як «життя» жанру, його «народження», «криза», «пам'ять»⁵.

За словами Аверінцева, «становлення жанру – це його прихід до самого себе, досягнувши самототожності, жанр природним чином «зупиняється», йому вже нікуди йти»⁶. Водночас учений вважає, що «зупинене» буття жанрових форм важливе для літературної практики, оскільки воно «полягає в призначенні правил певної гри, що триває, і в яку автор грає зі своїми попередниками і наступниками на невизначеній часовій дистанції»⁷.

М.Липовецький у своїй спеціальній статті також звертається до феномену кордону, який об'єктивно виникає між життям і мистецтвом. На думку вченого, у тих концепціях жанру, які склалися в працях М.Бахтіна, помітною є «орієнтація жанру на реальність»⁸. Як пише дослідник: «Розгадка феномену «пам'яті жанру» знаходиться в точці перетину життя в мистецтві»⁹. Виходячи з такої стратегії теорія жанрова доповнюється новим змістом, зокрема ідеєю про те, що «пам'ять жанру» – це не готова концепція дійсності, яка закам'яніла в художній структурі давнього жанру, а узагальнений аксіологічний тип побудови образної моделі світу»¹⁰.

Ж. Дерріда в праці «Закон жанру» (*Acts of Literature*, 1980), де основним проголошується постійна мінливість, а значить, і невловимість жанру, зазначає: «Текст не може належати одному жанру. Кожен текст бере участь в одному чи кількох жанрах, не існує не-жанрового тексту, завжди є жанр і жанри, але жодна участь ніколи не доходить до належності»¹¹.

Кожний жанр являє собою певний тип моделі світу. У літературі відомі казкова модель, новелістична, «оповідна», романна, драматична. Пам'ять жанру, таким чином, – це опорне поняття, яке дає ключ до розуміння структури жанру і тієї функції, яку він виконує в творчому акті. Важливо, що саме в еміграційній творчості Винниченка можна побачити присутність різних типів жанрових моделей світу: від казкової «Вічний імператив», «Лепрозорій», оповідної, для якої характерна функція збереження інформації про попередні факти своєї літературної історії («Нова заповідь»), романної («Слово за тобою, Сталіне!»), в зв'язку з чим можна взяти мову про пам'ять тексту і пам'ять жанру як властивих художньому тексту механізмів зберігання інформації про його минуле. Їх вивчення базується на гіпотетичному уявленні про художній текст як особливе історико-літературне

явище і семіотичне облаштування¹². Пам'ять тексту в нерозривному системному зв'язку з пам'яттю жанру виступає механізмом реалізації інтертекстуальності – однієї з ключових властивостей художнього тексту, здатного встановити різного роду зв'язки, явні та імпліцитні, з іншими текстами, що переконливо демонструє у своїй творчості В.Винниченко.

«Пам'ять жанру», отже, необхідно розглядати як категорію історичної поетики, вводячи її водночас у дискурс компаративістики. Відтак, спробуємо проаналізувати в даній парадигмі такий філософський концепт, запозичений з античності, як парресія і його інтерпретацію як пам'яті жанру і тексту в сучасному літературознавстві, а конкретніше – в еміграційній творчості видатного українського письменника і політика Володимира Винниченка.

Звертаючись до інтерпретації парресії, не можна обійти істотний вплив ідей видатого французького філософа Мішеля Фуко на сучасну гуманітаристику, який зумовлюється інтердисциплінарним пафосом його міркувань, які піддають (що особливо важливо для сучасної літературної компаративістики з точки зору інтердискурсивності та інтермедіальності) кордони між філософією, літературою та мистецтвом, соціологією та політологією.

Парресія *παρρησία* – із давньогрецької «вільна промова», «відкритість» «правдивість», «нестриманість у словах» – це спосіб висловлювання, позбавлений риторичних прийомів, який базується на п'яти основних компонентах: щирість, істинність, безпека (ризик життям за умов висловлювання істини), критика (не особи, а вчинку), зобов'язання (допомога тим, кому не відкрилася істина, навіть проти їхньої волі), а також стиль життя, згідно з яким парресіаст – це той, хто завжди публічно висловлює істину, об'єктивність якої збігається із суб'єктивним баченням самого мовця. Парресія перекладається на англійську мову як «вільне мовлення», а парресіаст – це «той, хто говорить правду».

У своїх відомих лекціях «Мовлення і істина. Лекції про парресію (1982-1983). Мішель Фуко висуває як гарантію існування парресії модель прямокутника, дієвість якої обов'язково вимагає демократії. Саме вона утворює першу вершину цього прямокутника. Водночас парресія спроможна існувати й при тиранії без підризу її сутнісних властивостей. Демократія, на думку Фуко, не може бути живою та динамічною без другої вершини – полюса висхідного лідерства, а саме «проблема тих, хто, промовляючи перед іншими і над ними, чується ними, переконує їх і контролює. Третя вершина означає – говорити правду, або, точніше,

⁵ Ibidem, P. 209.

⁶ Ibidem, P. 191.

⁷ Ibidem, P. 210.

⁸ Lipovetskiy M.. «Pamiat' zhanra» kak teoreticheskaia problema (k istorii voprosa modifikatsii khudozhestvennykh sistem v istoriko-literaturnom protsesse) [«Genre Memory» as a Theoretical Problem (to the History of the Issue of Modifying Artistic Systems in the Historical-Literary Process)], *Sb. nauchn. trudov* [Collection of scientific works], Sverdlovsk: URGU, 1990, P. 5 [in Russian].

⁹ Ibidem, P. 7.

¹⁰ Ibidem, P. 17.

¹¹ Derrida J. *Acts of Literature*, New York – London, 1982, P. 7 [in English].

¹² Leiderman N. *Teoriia zhanra. Issledovaniia i razbory* [Genre theory. Research and analysis], Ekaterinburg: Ural'skiy gos. ped. un-t, 2010, 904 p. [in Russian].

той факт, що парресіастичні промови (чи тексти) виголошуються з використанням у якості рефрену гатунку промовляння істини¹³.

На початку свого семінару Фуко подає перше визначення парресії. Він підкреслює, що парресія – це фундаментальна політична концепція, яка буквально означає відвертість. Філософ розрізняє дві її версії – позитивну і негативну. Перше значення передбачає артикулювання будь-чого. Для Фуко й прочитаних у Колеж де Франс лекціях це значення знаходить ілюстрацію в уривку з платонівської «Республіки», в якому філософ описує жажливий стан демократичного полісу, де кожен намагається нав'язати власні бажання іншим¹⁴. Втім Фуко наголошує, що для реалізації позитивного значення свободи слова недостатньо просто все констатувати правдиво. Необхідно, аби парресіаст-мовець особисто брав участь у промовлянні, йдучи при цьому на ризик. Це, на думку Фуко, означає говорити «правду, ризикуючи насильством». Тим не менше, такий ризик послаблюється тим, що Фуко називає «парресіастичною грою», тобто здатністю співбесідника (зібрання, тирана) терпіти відвертість. «Парресіастична гра» передбачає, що парресіаст – це людина, яка володіє особливими моральними якостями, необхідними, по-перше, аби пізнати істину і, по-друге, аби передати цю істину іншим. Винниченко саме й був тією людиною, яка може вступити в «парресіастичну гру», в якій на карту поставлене її життя, він встановлює із самим собою специфічні стосунки: готовий загинути заради висловлювання істини замість того, щоби залишатися в небезпеці, обходячи істину мовчанням. Звичайно, загроза смерті виходить від Іншого, а тому вимагає певних стосунків із ним, проте парресіаст в першу чергу встановлює особливі стосунки із самим собою, він прагне висловити істину, а не брехати самому собі, бути, як стверджував Винниченко, «чесним з собою».

У парресіаста небезпека завжди пов'язана з тим, що висловлена істина здатна образити чи розгнівати співбесідника або тирана. Отже, парресія – це завжди гра, яка розгортається між тим, хто висловлюється, і його співбесідником. Функція парресії, таким чином, полягає не в демонстрації істини комусь, її функція – критика: мовцем співбесідника чи самого себе, що безліч разів демонстрував Винниченко у своїх щоденниках і публіцистиці.

Парресія – це, таким чином, різновид критики, спрямованої або на іншого, або на себе, але завжди такої, що здійснюється в ситуації, коли мовець або той, хто зізнається, перебуває в підпорядкованому становищі відносно співбесідника. Коли філософ або письменник критикує тирана, чи громадянин критикує більшість суспільства, коли учень критикує свого вчителя, вони цілком імовірно застосовують для цього парресію. Водночас парресіаст ризикує своїм

правом вільного мовлення, коли розкриває істину, яка загрожує більшості. Остання характеристика парресії полягає в наступному: виголошення істини вважається обов'язком.

Отже, парресія – це вербальна діяльність, при здійсненні якої мовець виражає свій особистий зв'язок із істиною і ризикує власним життям, оскільки вважає своїм обов'язком висловлювати істину, аби зробити людей кращими чи допомогти їм і собі. Звертаючись до співрозмовника, парресіаст використовує свою свободу і віддає перевагу щирості, істину протиставляючи брехні, чи мовчанню, загрозу смерті – життю і безпеці, критику – лестощам, а моральний обов'язок – егоїзму та моральній байдужості.

Хоча Фуко ніколи не розглядає проблему в цих термінах, парресію можна витлумачувати і як пристрась, оскільки вона передбачає емоційний внесок, а також чесноту, оскільки вона пов'язана з мужністю. Терміном «пристрась» Фуко користується дуже рідко (так само як і Винниченко), тоді як «чеснотою», навпаки, дуже часто (так само і Винниченко). Цікавою для нас у зв'язку із заявленою темою є спроба Фуко показати, що парресія може існувати при тиранії (чи тоталітаризмі), не підриючи при цьому своїх присутніх властивостей.

Про людину говорять, що вона гідна вважатися парресіастом тільки тоді, коли вона, висловлюючи істину, прирікає себе на ризик чи небезпеку. Якщо філософ чи письменник звертається до правителя, до тирана і говорить йому, що його тиранія протилежна істині, оскільки несумісна зі справедливістю, у такому випадку філософ чи письменник іде на ризик, оскільки може бути покараним тираном, що, до прикладу, багато разів траплялося в житті українського митця, особливо під час безпосереднього спілкування з лідерами більшовицької партії, або в листуванні зі Сталіним.

Отже, парресіаст – це людина, яка ризикує втратити свою популярність через те, що її думка суперечить думці більшості, або тому, що її думка може спровокувати політичний скандал. Вона тим самим пов'язана з проявом мужності перед обличчям небезпеки, мужність потрібна їй для висловлювання істини, не дивлячись на яку б то не було загрозу. Саме такою людиною постає в житті та творчості Винниченко, який, попри небезпеку бути викинутим із суспільства й літератури, непочутим більшістю спільноти, зокрема й еміграційної, завжди відстоював те, що здавалося йому істиною, а часто й було нею, прагнучи допомогти самому собі й іншим стати щасливими.

Третя вершина парресії означає – казати правду, точніше, той акт, що парресіастичні промови (чи тексти) артикулюються з використанням у якості рефрена різновиду промовляння істини. Четверта вершина пов'язана з формою такого висловлювання правди. Це, на думку Фуко, агоністична «форма поєдинку, суперництва, протистояння, яка передбачає

¹³ Fuko M. Rech' i istina. Lektsii o parresii (1982-1983) [Speech and Truth. Lectures on Parrhesia (1982-1983)], Moskva: ID «Delo» RA Kh i GS, 2020, URL: <https://www.uaklex.ru-zxy> [in Russian].

¹⁴ Fuko M. Muzhestvo istiny. Upravlenie soboy i drugim. II. Kurs lektsiy, prochitannykh v Kolezh de Frans v 1983 uchebom godu [Manhood is truth. Managing oneself and others. II. Lecture course read in the French College in 1983], Moskva: Nauka, 2014, 358 p. [in Russian]

необхідність продемонструвати свою мужність тим, хто хоче володіти мовою правди»¹⁵.

Ідеться про етичну вершину прямокутника, яка передбачає мужність. Відтак, парресія, згідно з Фуко, має три ключові виміри – політичний (в просторі демократичного полісового життя), етичний (як невід’ємної частини практики «турботи про себе») і філософський (посутній атрибут філософського мовлення). Дуже важливо, що всі ці три виміри парресії можна віднайти в політичній та творчій діяльності В.Винниченка, який, за словами П.Федченка, «залишався нескореним, одним із тих, хто словом письменника і публіциста, ділом революціонера-організатора розхитував підвалини російської тюрми народів, боровся за здійснення віковичних мрій українського народу про своє політичне, соціальне і національне визволення»¹⁶. А полемічність оцінок і політична заангажованість вітчизняних дослідників парресії висвітлена, зокрема, на сторінках часопису «Критика»¹⁷.

Варто нагадати, що в еллінсько-римській античності парресія слугує простим дескриптором демократичних процедур. Етична оцінка свободи слова різнилася від позитивної, скажімо, в Евріпіда, Демосфена та інших джерелах V і IV ст. до н.е. до виразно негативного в «Оресті» Евріпіда¹⁸. Конкретика історичної еволюції парресії на тлі вивчення перформативного значення слова у давньогрецькій мові та Септуагінті (зібранні перекладів Старого Заповіту з єврейської на грецьку мову, виконаних у III-I ст. до н.е. в Александрії) транспонується також у царину теологічної легітимізації свободи слова¹⁹, і проливає світло на християнські обертони поняття щиросердного покаяння, протиставленого у цій статті покликом до жанру палінодії (покаянний твір, відмова автора давньогрецької поезії від своїх слів у попередньому творі).

В «Анналах» свого часу Тацит зобов’язується провадити історичну розповідь «без гніву й упередження»²⁰. Подібна обіцянка видається поступкою стосовно об’єктивності наративу у порівнянні з першим параграфом «Історії». У ньому Тацит висловлює сподівання, що напише непохитно істинну минувшину Риму, переборюючи любов і ненависть, оскільки сучасність надає унікально сприятливу можливість: «*grata temporum felicitate ubi sentire quae velis et quae sentias dicere licet*» (роки виняткового щастя, коли кожен може

думати, що хоче, і говорити, що думає)²¹. Варто нагадати тут слова Лесі Українки з драми «Кассандра»: «Правда й щастя! Як легко ти паруєш їх, Таците»²² – заміна Креузи, адресатки звернення Кассандри, на Тацита вповні передає гірку та розпачливу іронію сучасних асоціацій свободи слова з фундаментальними засадами демократичного устрою і доволі об’ємно проблематизує філософсько-етичне значення етико-політичної практики «безстрашних промов», парресії.

Отже, літературознавчі проєкції культорологічного аналізу Фуко можуть сприяти висвітленню інтердисциплінарних контекстів, які, своєю чергою, увиразнюють наріжний камінь творчості Винниченка – обов’язок письменника апелювати до істини у формі специфічних парресіастичних дискурсів. Тому нашим завданням є спроба продемонструвати, що виокремлені Фуко політичний, етичний і філософський параметри парресії уречевлені в діяльності Винниченка, відповідно, в акцентуванні обов’язку українського громадянина, публічній критиці мейнстріму, конгруентності творчості та життєвих перипетій митця. Увесь складний спектр прозрінь і звершень, блукан і помилок Винниченка-політика відбиває полишена ним величезна публіцистична спадщина, щоденники, листи, твори «муженьського» циклу і передусім останній роман «Слово за тобою, Сталіне!».

У текстах Фуко *παρρησία*, як відомо, визначається п’ятьма етико-психологічними характеристиками: відвертістю, істиною, безпекою, критикою, обов’язком. У давньогрецьких мислителів, підкреслює філософ, взаємна відповідність і нерозривний зв’язок переконання суб’єкта й істини реалізується у вербальній діяльності²³. Парресіаст може сприймати істину як раціональну норму, профетичний Кассандрів комплекс (за словами епонімічної героїні Лесі Українки – «неправди я не можу говорити»²⁴, або божественну санкцію, але головним рушієм його діяльності стає палке патріотичне бажання відкрити істину.

Протягом усього політичного і творчого життя Винниченка глибоко цікавився проблемою істини й виявляв непереборне бажання її висловлювати. Це підтверджує думку М.Фуко про те, що парресіаст говорить те, що є істинним, «оскільки знає, що це є дійсно істина». (29 лютого 1924 р.). А після знайомства з творчістю М.Метерлінка, Винниченко погоджується з ним, що «абсолютної істини нам не дано, все – гіпотези наші» (9 липня 1928 р.). Винниченко не

¹⁵ Fuko M. Rech’ i istina. Lektsii o parresii (1982-1983)..., op. cit.

¹⁶ Fedchenko P. Publitsystyka Volodymyra Vynnychenka [Publicity of Volodymyr Vynnychenko], Peredmov. U. Vynnychenko, Niu-York – Kyiv: UVAN u SSHa, 2002, P. 7 [in Ukrainian].

¹⁷ Shelukhin V. Ohliad. Yevhen Minko. Parrhesia [Review. Yevhen Minko. Parrhesia], *Krytyka* [The Literary criticism], N 7-8, Zhovten’, 2022, URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/parrisia> [in Ukrainian].

¹⁸ Sluiter I., Rosen R. M. Free speech in classical antiquity, Leiden; Boston: Brill, 2004, P. 4 [in English].

¹⁹ Smit P.-B., van Urk E. Parrhesia: ancient and modern perspectives on freedom of speech, Leiden; Boston: Brill, 2018, P. 6 [in English].

²⁰ Tatsit K. Annaly. Z vidkhodu bozhestvennoho Avgusta [Annals. From the Appearance of the Divine Augustus], Kyiv: Ukrayinskyi pysmennyk, 2013, P. 4 [in Ukrainian].

²¹ Tacitus C. The histories of Caius Cornelius Tacitus: with notes for colleges by W. S. Tyler, New York: D. Appleton, 1849, P. 31 [in English].

²² Ukrainka Lesya. *Povne akademichne zibrannia tvoriv*. U chotyrnadtsyaty tomakh. T.2. Dramatychni tvory (1907-1908), Luts’k: Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrayinky, 2021, P. 25 [in Ukrainian].

²³ Fruchaud H.-P., Lorenzini, D. Michel Foucault. Discourse and truth and parrhesia. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2019, P. 42 [in English].

²⁴ Ukrainka Lesya. *Povne akademichne zibrannia tvoriv*. U chotyrnadtsyaty tomakh. T. 2..., op. cit., P. 17.

перестав цікавитися проблемою істини, особливо наприкінці життя, озброївшись на цей час і працями Р.Декарта, зокрема «Discours de la méthode» (Міркування про метод, аби вірно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках). При цьому український мислитель зазначав: «Істина не є готовий, кимсь закопаний скарб. Істина робиться, раз у раз міняється. Істини за часів Декарта видаються нам тепер наївними, смішними, застарілими або просто засохлими, мертвими. Декарт навіть не ставить собі питання, що таке істина. А ми тепер увесь час вовтузимось з цим питанням. І точно, безперечної відповіді на нього не маємо. Більш-менш задовільною могла бути така відповідь (цілком у дусі Фуко. – Г.С.): Істина є те, що ми розумом і чуттям вважаємо за істину. Але, розуміється, така істина не є абсолютною» (31 серпня 1947 р.). Винниченко, подібно до Декарта, шукав в безпосередній свідомості людини вищий абсолютний принцип знання, водночас ішлося не про якесь містичне одкровення невідомої основи речей, а про ясне, аналітичне розкриття найзагальнішої, логічно незаперечної істини. Її відкриття було для Винниченка, як і для Декарта, умовою подолання сумнівів, із якими часто боровся його розум.

Дуже важливо, що, досліджуючи античну парресію, Фуко прагне зрозуміти і осмислити сучасність. Саме через це, очевидно, варто звертатися до творчості Т.Шевченка, І.Франка, Леся Українки, В.Винниченка, В.Стуса, розглядаючи їх у парресіастичному дискурсі. У своїх пізніх курсах лекцій французький філософ формулює концепт «мужності істини». Звертаючись до античної практики парресії – зухвало, «безстрашного мовлення», зверненого до владця та інших «сильних світу цього», публічного висловлювання, Фуко вибудовує таку схему, в якій утверджується істина, здатна переконувати, що саме смертельний ризик необхідно перебрати на себе, аби змогти її висловити. Тим самим Фуко фактично створює надихаючу схему, в якій той, у кого для цього «вистачає мужності», здатний у буквальному сенсі змінити світ (зробити так, аби його переконання про характер цього світу виявилися істиною) – якщо він наважиться зробити своє екзистенціальне існування ціною власного судження про те, яким є цей світ і яким саме він повинен бути.

Вибудована Фуко схема парресії не може не нагадувати про виклики, які стоять перед практиками дисидентства і будь-якого «іншомовлення», особливо за умов обмеження свободи слова і державних репресій. Водночас, на думку вченого, не варто ігнорувати питання, наскільки парресіаст може бути реальною людиною, наскільки зображений Фуко парресіаст при відсутності страху й сумніву, змінює наше розуміння суб'єкта, як саме співпадіння суб'єкта з істиною впливає на його здатність бути вільною людиною, що означає «мужність» парресіаста, якщо в якийсь момент вона передбачає наявність протилежних якостей і здатність підшукати підходящий випадок –

і зберегти вірність собі, спроможність ризикнути всім заради однієї «безстрашної промови» – прямий наслідок того, що ця промова є «безстрашною», через відповідальність за повсякденне життя громади, той факт, що парресіаст обов'язково має бути громадянином – і маргінальність, яку парресіаст неминуче накликає на себе.

Важливим для Фуко також є питання, наскільки парресіаст – це автор, чому для вченого суттєво, що той не тільки автор, але його ще можна назвати інтелектуалом, громадянином і навіть політиком, що цілком справедливо саме для українського митця, політика й філософа. Фуко хвилює також питання, чи можливий парресіаст за межами античного полісу, в ситуації модерної держави (а особливо таких наслідків її існування, як цензура і державне насильство). Фуко фактично загострює чимало сьогоднішніх проблем стосовно можливості не тільки висловитись, а й вплинути на ситуацію завдяки цьому висловлюванню (чи тексту), через парадоксальне поєднання мужності та аскетизму.

Подальші роздуми над творчістю та політичною діяльністю Винниченка як парресіаста були інспіровані ідеєю Г. Грабовича про концептуальну модель життя і творчості Тараса Шевченка, яку критик означає як «парадигматичний гатунок поезії», визначений Фуко як парресія: «говорити сміливо, говорити правду владі, насамперед, коли це тягне за собою реальний ризик»²⁵, а також думками О.Гона, висловленими в статті «Пізній Езра Паунд: письменник, емігрант, парресіаст»²⁶, крім того, монографією українського письменника і журналіста Є.Минка «Парресія», в якій крізь психоаналітичну оптику автор розглядає сталінський терор, розгром художнього авангарду, театр Беккета і Вілсона, мистецтво Родена і Савакова і шизофренію головного редактора журналу «Телекритика» (2007-2010), яким він був.

Хочеться спробувати застосувати досліджені Мішелем Фуко семантичні, етимологічні, філософські та політичні властивості й імплікації античного конструкту *παρρησία* до творчого доробку Володимира Винниченка в ідеологічних і художніх репрезентаціях української ідентичності митця як письменника, парресіаста й політика-емігранта. Питомі атрибути парресії – відвертість, істина, небезпека, критика і обов'язок – актуалізовано Винниченком у фуколдіанських категоріях «bios» і «logos», внутрішньо цілісної відповідності та гармонійного співвідношення між раціональним вербальним актом і способом життя. У дослідницькій перспективі життя і творчості українського емігранта-парресіаста, яка поєднує історичну специфіку епохи, національну самотність письменника та його біографічну індивідуальність, міститься оптимальна критична оптика, котра допомагає комплексно відобразити ідеологічну позицію Винниченка в щоденниках,

²⁵ Fruchaud H.-P., Lorenzini, D. Michel Foucault. Discourse and truth and *parresia*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2019, 295 p. [in English]

²⁶ Hon O. Ezra Pound: pysmennyk-emihrant i parresiasht [Ezra Pound: émigré writer and parresiasht], *Suchasni literaturoznavechi studiyi* [Contemporary literary studies], *Грп. 21. Svitovi diaspori: literaturni i kulturni proiektsiyi* [World diasporas: literary and cultural projections], Kyiv: VTs KNU, 2024, P. 27-33 [in Ukrainian].

філософському трактаті «Конкордизм», публіцистиці та романістиці протягом тридцяти років останньої еміграції. Численні щоденникові записи можна сприймати як вияв громадянського обов'язку. Історія правдивого та безкомпромісного висловлювання, що його Фуко пов'язує з дискурсивною прагматикою публічних виступів античних парресіастів, актуалізується Винниченком у щоденникових записах, публіцистичних статтях і листах-зверненнях до багатьох європейських політичних діячів, зокрема і до Сталіна. Складається часом враження, що значна частина щоденникових нотаток політичного характеру мали, фактично, одного адресата – диктатора Сталіна. Так 3 липня 1930 р. він занотує: «16 з'їзд ВКП закінчився. Звіти величезні, повні реляцій про успіхи. Мимоволі виникає питання: невже можна говорити 2 тисячам людей в очі всім їм відому неправду, і ці дві тисячі, знаючи, що це неправда, приймають її «громом оплесків»? Коли це так, до якої міри може бути спадлючена силою примусу людська натура».

У щоденниках Винниченко прибирає образ парресіаста, і ця маска набуває нових обертонів і смислів у контексті фуколдіанської «паррасіастичної гри на життя чи смерть». Саме щоденник слугує катедрою для утвердження свободи слова промовцем і функціонує як модерний еквівалент трибуни. Експрем'єр-міністр, цей увиразнений офіційний титул, акцентує санкцію автора щоденників, публіцистичних статей і листів до відомих політичних діячів на вільне вираження думки речниками упривілейованої еліти, що резонує із симбіозом інтелектуального авторитету та морально-етичної репутації у вербальних парресіастичних актах. Тезаурус художньо-поетикальних масок (Івонни Вольвен, Даніеля Брена) у еміграційних творах констатує затуляту переконаність у власній правоті, і такий свідомий вибір не залишає місця почуттю глибокого каяття чи сподіванню на емпатію, карбовано та роковано маркують акт парресії як свідомого вибору, способу життя та свободи життєвого шляху в утвердженні самости, української ідентичності. Уже в середині 30-х рр., коли розпочалися страшні репресії, Винниченко 22 липня 1935 р. відверто зізнається: «Ленінізм і сталінізм намагалися, б'ючи мінусами по мінусах, дістати плюси. Виходять тільки мінуси. А насильством б'ючи по насильству, свободи не дали... не породили правдивості і щирості».

Навіть поцінуюючи результати Нюрнберзького процесу, політик 30 вересня 1945 р. відверто й назагал несподівано висловлюється про нього: «В Нюрнбергу закінчився суд над злочинцями. Суд справедливий, об'єктивний. Але... не повний. Найголовніших злочинців, лютих, жорстоких, запеклих злочинців, у яких нацистські злочинці брали приклад, цих злочинців на лаві підсудних не було, вони були у фотелях суддів, вони судили, вони карають. А це підриває вагу та ціну присудів»²⁷.

Винниченка-парресіаста виділяє поєднання беззастережного висловлення поглядів і дискурсивної

естетизації жанрів щоденника, публіцистики й роману. Політичні погляди Володимира письменника, його естетична позиція складають навіть на сьогодні одну з найконтroversійніших сторінок української культури ХХ ст. Конструктивним ключем до пояснення його позиції як письменника-емігранта можуть слугувати модуси політичних і художніх репрезентацій української ідентичності митця, актуалізованих у його творчому доробку в контексті античного поняття *παρρησία*, квінтесенцією якого М.Фуко називає вербальну діяльність, яка маркує особливе відношення мовця-парресіаста до істини у правових і філософсько-етичних категоріях щирості, мужності, небезпеки, закону, свободи, обов'язку, (само)критики – «чесності з собою».

Щоденникові записи, публіцистика та художні тексти Винниченка 1920-1940-х рр. свідчать про органічну структуру його творчості, скерованої на образне втілення специфічної форми культурної пам'яті як естетичного неперервного європейського континууму. Конструювання авторських масок у ранній творчості у зрілому періоді вивершується «маскою» класичного парресіаста, а трибуною слугують щоденники, публіцистичні та художні твори. Винниченко-парресіаст виражає в них особисте ставлення до істини і свідомо ризикує життям, оскільки усвідомлює, що говорити правду є його обов'язком. Видається, що критична оптика «емігрант-парресіаст», яка поєднує самоідентифікацію письменника та його біографічну індивідуальність на тлі катаклізмів середини ХХ ст., сприяє комплексному відображенню ідеологічної позиції митця в його щоденниках, «Відродженні нації», «Конкордизмі», «муженських» романах – чинниках життєпису й творчості, що матеріалізують фукоїстського парресіаста: «Як вільна особистість він обирає правду замість брехні, смерть замість життя та безпеки, критику замість лестощів і обов'язок замість зиску та егоїзму» [19, с. 45-46], про що свідчить навіть перший абзац передмови до «Відродження нації» (1920): «Я беру на себе трудну річ: дати повну, *правдиву* картину боротьби українства за визволення своєї нації... У дні... найтяжчі нашого народу я берусь за цю роботу... Важко робити цю працю в потрібному спокої. Але в свідомості *ваги істини*, в свідомості значіння щирого, нелукавого й *чесного* виявлення подій, я вживу всіх усиль, щоб одсунути від себе всяке національне чи партійне лицеприяття, одійти від усяких особистих симпатій чи антипатій і розглянути весь хід нашого руху в усій об'єктивності, на яку я можу бути здатним» (курсив мій. – Г.С.)²⁸.

Ще в своїх ранніх публіцистичних статтях у журналі «Украинская жизнь», об'єднаних заголовком «В чому наша сила?», Винниченко критикував вороже ставлення до України, українського питання в російській думі та офіційній пресі й закликав у драгоманівському дусі «ні на кого не покладатись, а лише на себе, на власну силу, яку слід побільшити наполегливістю й самопожервою». Застережливо звучали характеристики ледве не традиційних історичних гріхів українських

²⁷ Vynnychenko V. Shchodennyky [The Diaries], 1943-1951, T.2, Kharkiv: Folio, 2021, P. 119 [in Ukrainian].

²⁸ Vynnychenko V. Vidrozhennia natsii [The birth of the nation], Viden, 1920, P. 1 [in Ukrainian].

провідників: ми надзвичайно окослові й охочі до скарг на недолю, на ворогів, на проголошення гучних слів про вірність «ненці-Україні».

Є достатньо підстав вважати справедливим те, що саме Винниченкові судилося проголосити історичні 3-й та 4-й Універсали уряду УНР. Нова ситуація стала йому в нагоді, щоб із активного учасника перетворитися на літописця тріумфів, а ще більше – помилок і поразок української національно-визвольної боротьби, змагань за національну державність. Саме так народилася його знаменита тритомна книга «Відродження нації», сповнена чесних роздумів, позначена, як і кожний літопис, і точними та слушними оцінками, і елементами суб'єктивності.

Кількамісячне перебування в Москві, переговори з багатьма найвищими керівниками партії й держави (якими закулісно керував Ленін) виявили цілковиту ілюзорність чергових сподівань Винниченка. Крах ілюзій визначив і остаточний рішучий крок Винниченка – вимушену добровільну еміграцію... «до кращих часів», які за його життя так і не настали.

Публіцистичні розвідки, есеї, полемічні статті, програми, звернення до державних інституцій і окремих діячів торкалися найрізноманітніших сфер життя нації та світу. Чимало особливо злободенних і гостропроблемних статей поширювалися в усьому світі, викликаючи широкий громадський та політичний резонанс.

В площині своєї моральної доктрини «чесності з собою» в статті «Не в усьому чесні з собою» (1920) Винниченко розгортає теоретично аргументовану й добре оснащену фактажем критику більшовицького керівництва – сповідуваного ним «словесного керівництва» й лицемірства в національних питаннях, що насправді виглядало цинічним обманом уярмлених ще царизмом націй.

У статті «Револуція в небезпеці» (лист від закордонної групи УКП) – суворо обвинувальному документі радянській владі, що тримається на щитах і дискредитує перед усім світом соціалістичні ідеали, – Винниченко одним із перших розвінчує свого давнього і непримиримого ідеологічного опонента Леніна – винуватця переродження соціалістичної партії, що змагає від бюрократизму, чинопочитання і втрачає авторитет серед народу.

Величезне значення для справи національного визволення мала багатоадресна стаття «Новооткрытый народ» (1921), в якій Винниченко прагнув відкрити світові віками пригноблений український народ, демонструючи страхітливую історичну панораму підступної ліквідації української державності, пограбування, русифікації й нищення славетної культури. Водночас Винниченко намагався розбудити й національну самосвідомість українців, наснажити їх волею й енергією до опору колоніальній політиці уряду РСФСР, унаслідкуваної від російського самодержавства. Ця стаття зберігає свою актуальність і сьогодні – як для зовнішнього світу, в часи нинішньої боротьби української суверенної держави проти російського неофашизму, так і для самих творців української державності, які з такими труднощами впродовж майже тридцяти п'яти років шукають шляхів

і засобів утвердження своєї політичної та економічної незалежності.

В «Одвертому листі до Горького» (1928) Винниченко, нагадавши про великий і трагічний рахунок української нації до самодержавної Росії та її спадкоємців, застерігає від продовження безкарності брутальних дискримінаційних заходів радянської Росії по відношенню до України. Скориставшись нагодою, автор розповів про некоректне ставлення російського «Буревісника» до політично гнаного українського письменника Винниченка, а також про недавню пихату зневагу до українського «наречія».

Взагалі Винниченкові – бунтівливому паррасіастичному діячеві, імпульсивно вразливій людині досить часто доводилося захищатися від нападок різномасних опонентів і наклепників. У «Листі до класово несвідомої української інтелігенції» (1920) Винниченко деталізує свої соціальні, політичні й моральні принципи. До таких роз'яснень щодо своїх розходжень із Петлюрою, Скоропадським, радянською владою, ВКП(б), Леніним і Сталіним, певною частиною української еміграції Винниченкові доводилося звертатися й сперечатися ледве не до самої смерті. Та й нині не завадило б відповісти деяким політикам, які, до прикладу, збираються перейменувати вулицю Винниченка у Львові.

Бурхливу реакцію в Україні та за кордоном викликала брошура «За яку Україну?» (1934). Оскільки звинувачення в прислужництві то Кремлеві, то войовничому імперіалізму, то буржуазним націоналістам звучали проти небайдужого і відвертого «відставного політика»-парресіаста зусібіч, Винниченко, виборсуючись із трагічних суперечностей, настійно роз'яснював, чийм «агентом» він був насправді, за яку Україну продовжував боротися. Тамуючи біль особистих несправедливих образ, він поставав у своїх зверненнях справжнім громадянином-патріотом, стійким бійцем і проникливим політиком-парресіастом світового рівня. Заклики до об'єднання Винниченко звертає до всіх українських патріотів в Україні і за кордоном, пропонуючи провести Всеукраїнський конгрес для утворення «Української національної ради», яка б завадила перетворенню України на розмінну монету в протистоянні між СРСР і фашистською Німеччиною («Та, за яку змагались Гітлер, Сталін та інші»).

Друга світова війна трагічно підтвердила слушність багатьох застережень і прогнозів проникливого політика. Численні звернення до найвищих керівників СРСР та УРСР залишилися без жодної відповіді, що боляче ранило самолюбство митця, який зазнавав також переслідувань із боку фашистських окупантів у Франції.

Між тим громадянські ініціативи Винниченка – публікація французькою мовою роману «Нова заповідь» (1947), звернення до міжнародної громадської думки і ООН з програмами «світового миру без бомб і барикад», «світового миру без війни, ні гарячої, ні холодої» (концепція трудової держави), заклики до порозуміння між державами з різними політичними системами, що пізніше декларував А.Сахаров у теорії конвергенції як єдиної альтернативи знищення людства в тотальній воєнній

катастрофі – здобували широкий розголос і визнання. Так, за «Нову заповідь», цей перший після Т.Шевченка, Марка Вовчка і М.Драгоманова український твір, опублікований французькою мовою, Винниченка було відзначено Почесним дипломом і срібною медаллю Товариства сприяння мистецтву, науці й літературі.

Колишній голова уряду України ще 1917 р. запропонував світові систему нового суспільного ладу, над якою він працював з 1931 р., прагнучи відшукати шляхи й способи побудови справедливого суспільства, в якому б щасливо почувалася людина («Щастя, Листи до юнака»). Він вибудував під кінець життя оригінальну теорію конкордизму. Відчуваючи загрозу атомної війни, політик вбачає вихід лише у новій формі суспільної організації – колектократії або конкордизму, де шляхом мирного змагання двох систем і взаємного запозичення позитивних сторін кожної усувається будь-яке застосування найманої праці, формується рівновага суспільних і особистих факторів. Вершиною цього процесу повино бути створення Світової Екоомічної Федерації зі спільним ринком, вільним економічним простором без державних і митних кордонів.

Свою працю «Конкордизм» разом зі спеціальним листом-коментарем Винниченко надіслав Сталінові, а згодом відтворив її суть у романі «Слово за тобою, Сталіне!», закінченому за сто днів до смерті. У творі, названому автором «політичною концепцією в образах», виведено не просто особу тирана. Це, за словами Г.Костюка, «ціла епоха нової тиранії»²⁹. Це символ системи, що з неблаганною жорстокістю тримала і тримає в мовчазній покорі сотні мільйонів, що змушена буде відповідати перед історією за майбутні катастрофічні наслідки світового конфлікту. 19 березня 1947 р. Винниченко занотував таке: «Конкордизм, очевидно, уважає, що сталінізм є такий самий тоталітаризм, як і гітлеризм, а цього соціаліст Блюм ніяк не може прийняти (що він і заявив прилюдно вчора, не похваляючи Трумена за зрівнювання большевизма з нацизмом)»³⁰.

Роздумуючи над глобальними світовими проблемами, Винниченко ніколи не послаблював уваги до долі України. У цьому відношенні важливе значення мали дві його великі праці «Була, є й буде» (1948) та «Два спростовання» (1950), що багато в чому зберігають свою актуальність і нині. Перша стаття – це своєрідне продовження давньої полеміки з Горьким про минуле, сучасне й майбутнє України. Друга – історія стосунків із кремлівськими володарями та ватажками української еміграції, а також виклад ідей колектократії а конкордизму.

Чітка політична позиція Винниченка-парресіаста, головна мета якого говорити правду, була продемонстрована у відомому «Заповіті борцям за визволення» (1949), де він робить такі принципові акценти: «Українська держава, українська державність на Україні є. Її створив народ, уся українська нація

в процесі великого перевороту життя в «тюрмі народів Росії». Саме тому Україну, її державність, а не примарні еміграційні «уряди». «конгреси» й слід підтримувати всім свідомим українцям та визнавати всіма державами світу. У тому, що «український народ її захищав, захищає й буде захищати всіма силами своїми, фізичними й духовними», має беззастережно переконати звитяжна поведінка українського народу під час Другої світової війни.

Винниченко у статті «Два спростовання» звертався до кожного українця, стверджуючи, що жоден «не повинен відмовлятися од нашої історичної, хоч ще й не повой перемоги. Навпаки, метою всього його життя і безустанної боротьби повинно бути: *влиття в цю форму живого народного змісту, всебічної свободи нації, самостійності її суверенітету, всього того, що хотіла влити в неї Українська Революція*»³¹.

Сказані ще в 1950 році – за 40 років до здійснення Україною своєї історичної мрії – вистраждані слова, право на які Винниченко засвідчив усім своїм складним і суперечливим, але чесним життям великого мислителя, художника і політичного бійця мали б бути авторитетним попередженням тим мало обізнаним недорікам, що затамили лише хитання й помилки, полемічні крайнощі бентежного патріота Винниченка та поспішають «списати» як «застарілого» того нашого сучасника, яким український народ має пишатися перед усім світом у славному ряду своїх мислителів – Тараса Шевченка, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Грушевського.

Гіпостась Винниченка як письменника-парресіаста втілюється у настирливих напучуваннях, настановах і закликах до українців і французів повернутися до істинних джерел людської цивілізації. Особистий досвід пізнього Винниченка, відображений в щоденниках, «Конкордизмі» та модерністських «муженських» романах комплексно втілюють виокремлені Фуко властивості парресії.

У передньому слові «Модернізми Фуко» до колективної праці «Зрозуміти Фуко, зрозуміти модернізм» Девід Скотт окреслює, до прикладу, спільні «орбіти» інтелектуальних пошуків французького філософа і американського поета Езри Паунда, які дослідник редукує до однієї з ознак парресії, критики³². Подібне прочитання, можливо, залишає поза увагою деякі важливі етико-філософські риси творчого портрету Винниченка як виразника української та французької культур та їхніх цінностей. Водночас важливо виокремити посутнє для пропонованого аналізу маски Винниченка як парресіаста трактування «Іншого» для маркування самости³³. Такий погляд на художнє й ідеологічне політичне вираження самоідентичності Винниченка варто доповнити поєднанням політичних поглядів із конструюванням

²⁹ Kostiuk, H. Volodymyr Vynnychenko ta yogo ostaniiy roman. Peredmova do «Slovo za toboyu, Staline!» [Volodymyr Vynnychenko and his last novel. Preface to «A Word for You, Stalin!»], Niu-York: UVAN, 1972, P. 67 [in Ukrainian].

³⁰ Vynnychenko V. Shchodennyky [The Diaries], 1943-1951, T.2, Kharkiv: Folio, 2021, P. 214 [in Ukrainian].

³¹ Ibidem, P. 343.

³² Smit P.-B., van Urk E. Parrhesia: ancient and modern perspectives on freedom of speech, Leiden; Boston: Brill, 2018, P. 8 [in English].

³³ Scott D., Mattison, L., Ardoine P., Gontarski S. E. Understanding Foucault, understanding modernism, New York: Bloomsbury Academic, 2017, P. 253 [in English].

дискурсивних «масок», що вивершується «маскою» класичного парресіаста, а трибуною слугують щоденники, «Конкордизм», публіцистичні статті й «муженські» романи.

Ідеї Фуко наснажують і компаративні дослідження модерністської літератури³⁴. Висновки дослідників психоаналітичних імплікацій парресії безпосередньо резонують із яскраво модерністським творчим почерком і політичними настановами Винниченка-бунтівника: «формування самототожності є наслідком конфронтації з владою за конкретних обставин, навіть якщо ця конфронтація одночасно апелює і переформатовує компетенції влади»³⁵. Праці, присвячені парресії у давньогрецькій і давньоримській культурі, спонукають до вивчення біографії і творчості Винниченка в континуумі європейської публіцистичної традиції, що зумовлює актуальність запропонованої гіпотези про співвідношення біографії письменника з «маскою» парресіаста.

Одним із ключів до розуміння політичних поглядів Винниченка-емігранта є митцеве розуміння того, що значить бути українцем. Визначною прикметою творчих експериментів письменника став пошук шляхів репрезентації власної ідентичності на тлі обставин емігрантського життя. Загалом, конфлікт Винниченка-експатріанта і парресіаста з його батьківщиною можна розглядати у площині історичного континууму стосунків митця та влади. У таксономії Фуко такий конфлікт можна пояснити відсутністю «парресіастичного пакту», відповідно до якого влада не карає за право індивідуума оприлюднювати неприємну правду³⁶.

Глибинний взаємозв'язок Винниченка з батьківщиною зумовлений, зокрема, спадковістю, автохтонністю у фуколдіанському прочитанні громадянства як органічного чинника парресії. Так, скажімо, у «Фінікіянах» Евріпіда Фуко віднаходить свідчення правомірності та необхідності факту народження та громадянства у справедливо організованому місті як ексклюзивно права висловлювати правду³⁷. Про громадянство своїх синів як привілей через походження згадує Федра в Евріпідовому «Гіпполіті»: «Хай ростуть вони, / Проречисті та вільні, в благородному / Афінян місті»³⁸. В англomовній стенограмі лекцій Фуко на місці «проречисті» у перекладі Андрія Содомори подано французьке «franc-parler» у значенні відвертого, чесного спілкування³⁹.

Громадянство по праву народження, свобода слова у публічній діяльності Винниченка нерозривно

пов'язана з громадянським обов'язком, який Фуко називає четвертою властивістю парресії. Її специфіка пояснюється тим, що проголошення істини означає не лише наражатися на ризик чи протистояти небезпеці, парресія вважається обов'язком⁴⁰ та мірилом морально-етичної бездоганної репутації парресіаста у текстах Фуко⁴¹. Саме цими етичними категоріями Винниченко обґрунтовував свої публіцистичні виступи проти партії більшовиків, Сталіна, за які він був проголошений 5 з'їздом рад «ворогом народу». Тавтологічна риторика Винниченка підкреслює інтелектуальну обраність і авторитет парресіаста, його політичну та соціальну компетентність. Лист письменника до Сталіна, датований липнем 1936 р., також рясніє категоріями парресіастичного гатунку. У ньому Винниченко вирішив переконати вождя, що оптимальним способом відвернути війну могло б стати надання Україні європейського протекторату. При цьому письменник висловлював упевненість, що в історичній перспективі Україна однаково рано чи пізно стане незалежною державою: «не можна вічно тримати в насильницькому союзі сорокамільйонний народ... збіг усіх історичних і сучасних, як міжнародних, так і внутрішніх умов із залізною необхідністю веде Україну до державної незалежності. Трьохсотлітнє перебування її під володарюванням російського імперіалізму... приходить до кінця. Україні в складі цієї самої єдиної неділімої Росії більше не буде»⁴².

Поряд із паратекстуальною автоцитатою, покликами до своєрідного «епіграфу» до публіцистичних виступів, Винниченко пояснює своє антирадянське і антигітлерівське налаштування і прирівнювання їх одне до одного у категоріях парресіастичного дискурсу істини, безпеки та активних учинків, наголошуючи, що справжнє демократичне врядування ґрунтується на обізнаності громадянина з фактами, що більше освічена людина, то більше у неї обов'язків, а знання вимагає дії. Заочне звинувачання Винниченка яскраво ілюструють третю характеристику парресії, яку Фуко називає «правдолюбством у грі на життя чи смерть»⁴³. Таким чином, публіцистика Винниченка, його щоденники, «Конкордизм» актуалізують модерне втілення фуколдіанського визначення античного парресіаста як особистості, яка сміливо і публічно пророкує істину. Парресія пов'язана з безпекою і мужністю, а парресіаст публічно втілює «істину своєю зовнішньою поведінкою, драматизує її своїм тілом»⁴⁴. Парресіаст утілює істину в «грі на життя чи смерть», яка розкриває

³⁴ Grabowicz G. «Taras Hryhorovych Shevchenko», *The Literary Encyclopedia*, 2018, May 22, URL: <https://www.litencyc.com/php/speople.php?rec=true&UID=13029> [in English].

³⁵ Scott D., Mattison, L., Ardoin P., Gontarski S. E. Understanding Foucault, understanding modernism..., op. cit., P. 134.

³⁶ Grabowicz G. Taras Hryhorovych Shevchenko, *The Literary Encyclopedia*..., op. cit.

³⁷ Fruchaud H.-P., Lorenzini, D. Michel Foucault. Discourse and truth and parrësia. Chicago, London: The University of Chicago Press, 2019, P. 7 [in English].

³⁸ Фуко М. Речь и истина. Лекции о парресии (1982-1983) [Speech and Truth. Lectures on Parrhesia (1982-1983)], Москва: ID «Дело» RA Kh i GS, 2020, URL: <https://www.uaklex.ru-zxy>, P. 419 [in Russian].

³⁹ Fruchaud H.-P., Lorenzini, D. Michel Foucault. Discourse and truth and parrësia..., op. cit., P. 7.

⁴⁰ Ibidem, P. 45.

⁴¹ Ibidem, P. 73.

⁴² Vynnychenko V. Shchodennyky [The Diaries], 1943-1951, T.2..., op. cit.

⁴³ Fruchaud H.-P., Lorenzini, D. Michel Foucault. Discourse and truth and parrësia..., op. cit., P. 43.

⁴⁴ Ibidem, P. 60.

природу «відносин між *bios*’ом як життям, стилем життя та *logos*’ом»⁴⁵.

Карбована і рокована, внутрішньо цілісна відповідність і гармонійне співвідношення між раціональним логосом і способом життя, автентичність взаємозв’язку біографії та вербальних актів парресіаста повною мірою ідейно-поетикально втілено Винниченком у творах 30-50-х років, які перетворюються на автобіографічний метатекст. Серед поліфонічного хору персонажів, які передають відтінки внутрішнього стану ліричного героя та контрастно увиразнюють відмову від жанру паліодії, маркують акт парресії як мужнього у-тілення істини в біографії.

Картографування сформульованих Фуко властивостей парресії у творчому портреті Винниченка-письменника, який прибирає шати емігранта-парресіаста, видається конструктивним інтерпретаційним підходом до осягнення його трагічних стосунків із батьківщиною. Парадигматику парресії, запропоновану Дж. Грабовичем стосовно Т.Шевченка, конкретизовано у площині її синтагматики, взаємозалежності компонентів концепту. Автобіографічний жанр, публіцистичні виступи та специфічне структурування модерного епосу митця уречевлюють і у прямому сенсі в-тілюють модуляції концептосфери парресії у трьох площинах, якими французький мислитель схарактеризував парресіастичний акт: політичний вимір оприявлено Винниченком у доконечних чинниках громадянства й обов’язку в інституціонізованих відношеннях між демократією та істиною, етичний реалізовано у співвідношенні істини й упривілейованого індивідуума, який мужньо та публічно критикує мейнстрім, а філософський – у «грі на життя чи смерть», проблематизації парресіастичного акту, конгруентності *bios* і *logos*.

Важливо наголосити, що запропонований науковий підхід полягає в застосуванні фуколдіанського філософського апарату до історико-літературознавчої проблематики, що висвітлює співвідношення біографії модерністського письменника з «маскою» парресіаста в континуумі західної ораторської і публіцистичної традиції і демонструє конструктивний підхід до мультикультурних конфігурацій ідентичності митців-емігрантів. У майбутньому варто дослідити

літературо-критичні праці Винниченка та філософсько-культурологічні трактати Фуко як текстуальні платформи зі спільними поняттями, наприклад, давньогрецького концепту *paideia*, а також розширити контекст художніх прийомів розчинення модерністських авторських масок у двоїтій усно-писемній традиції.

Видається, що критична оптика «емігрант-парресіаст», яка поєднує самоідентифікацію письменника та його біографічну індивідуальність на тлі катаклізмів середини ХХ ст., сприяє комплексному відображеннякню ідеологічної позиції Винниченка в його щоденниках, публіцистиці та поетикальних особливостях романів – чинниках життєпису і творчості, що матеріалізують фукоїстського парресіаста.

В сучасній культурно-політичній ситуації парресіастичний концепт «мужності істини», сповідуваний Винниченком, уявляється надзвичайно важливим. Переконуючи, що «безстрашна промова» – це обов’язок інтелектуалів, дисидентів і опозиціонерів, показуючи, якою саме є «мужність істини» в ситуації цензури і репресій, що одночасно і буквально повертають нас у ситуацію парресії як ризику життям і породжує різні форми альтернативного, непрямого мовлення, які, своєю чергою, вимагають безстрашності.

Сиваченко Галина – доктор філологічних наук, професор, завідувачка відділу компаративістики Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, автор понад 200 наукових праць, з них 4 монографії і 10 підручників. Коло наукових інтересів: літератури західнослов’янських народів, українська література (постмодернізм, творчість В. Винниченка), компаративні дослідження світової та української літератури.

Syvachenko Galyna – Doctor of Philology, Professor, Head of the Comparative Studies Department at the Institute of Literature named after T. G. Shevchenko, National Academy of Sciences of Ukraine, author of over 200 scientific works, including 4 monographs and 10 manuals. Research interests: literature of Western Slavic peoples, Ukrainian literature (postmodernism, works of V. Vynnychenko), comparative studies of world and Ukrainian literature.

Received: 2.05.2025

Advance Access Published: June, 2025

© G. Syvachenko, 2025

⁴⁵ Ibidem, P. 141.